

кабря 1997 года № 548-I // «Ведомости Олий Мажлиса Республики Узбекистан». 1998. – № 2. – Ст.36.

11. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 30 сентября 2003 года № 416 «О мерах по дальнейшему совершенствованию мониторинга экспортно-импортных операций» // «Сборник законодательства Республики Узбекистан». 2003. – № 17-18. – Ст.161.

12. Таможенный кодекс Республики Узбекистан утверждён Законом Республики Узбекистан от 20 января 2016 года № ЗРУ-400 // «Собрание законодательства Республики Узбекистан». 2016. – № 3 (I). – Ст.31.

З.Тўрақулов,

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси магистранти

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ПАРЛАМЕНТ НАЗОРАТИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: ушбу мақолада миллий ҳуқуқий тизимда парламент назоратига оид масалаларнинг долзарблигига эътибор қаратилган. Муаллиф парламент назорати тушунчаси, мазмун-моҳияти, уни янада такомиллаштириш усуллари ҳақида фикр юритади, олимларнинг илмий қарашларини мулоҳаза қилади.

Калит сўзлар: парламент, парламент назорати, парламент назорати институти, Олий Мажлис, парламент эшитуви, парламент сўрови.

Аннотация: в данной статье, обращено внимание на актуальность вопросов, связанных с развитием правовой базы парламентского контроля в национальной правовой системе. Автор высказывает мнение о понятии и сущности парламентского контроля, ведёт дискуссию о научных взглядах учёных.

Ключевые слова: парламент, парламентский контроль, институт парламентского контроля, Олий Мажлис, парламентское слушание, парламентский запрос.

Annotation: this article draws attention to the relevance of the issues related of the legal base of parliamentary control in the national legal system. The author expresses an opinion about the concept and essence of parliamentary control, conducts discussion with scientific views of scientists.

Key words: parliament, parliamentary control, institute of parliamentary control, Oliy Majlis, parliamentary hearing, parliamentary questions.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг ваколатлари ва вазифаларини кучайтириш борасида амалга оширилаётган ислохотлар, авваломбор давлат ҳокимияти ва бошқарувини демократлаштириш, ҳокимиятлар бўлиниши принципини ҳаётга татбиқ этиш, ҳокимиятлар ўртасида ўзаро тийиб туриш ва манфаатлар мувозанатининг самарали тизимини шакллантириш масалаларига қаратилди. Икки палатали парламентнинг шаклланиши ва фаолият олиб бориши парламентга янги вазифаларни юклади. Бу ўз навбатида ривожланган давлатлар парламентлари тажрибасини чуқурроқ ўрганиш ҳамда парламент назоратининг самарали моделини ишлаб чиқишни тақозо этди.

Юридик адабиётларда парламент назорати институти тушунчаси ҳокимиятнинг бўлиниши ва уларнинг ўзаро муносабати принципларида ўз аксини топадиган қонунчилик ҳокимияти органларининг анъанавий функцияси деб таърифланади. Қонун чиқарувчи ҳокимиятнинг назорат ваколати қонун чиқариш жараёнида муҳим аҳамиятга эга эканлиги алоҳида эътироф этилади. Масалан, француз тадқиқотчиси Б.Шантебунинг фикрича, парламент назорат функцияси орқали ўзининг бирламчи функцияси ҳисобланган қонунчилик функциясини

таъминлайди. М.Песаж ҳам парламент назоратининг аҳамияти масаласида фикр юритиб, қонунни чиқарган орган унинг ижросини таъминлаш имкониятига эга бўлмаса, қонун «ўлик ҳарфлар»га айланиб қолишини таъкидлайди [2].

Парламент назорати бутун дунё мамлакатларида бир неча хил усул ва йўналишларда амалга оширилади. Бу ҳар бир давлат сиёсий тузумининг ўзига хослигидан келиб чиқади. Жаҳон парламентлари фаолиятига оид қонун ҳужжатларининг таҳлили шуни кўрсатадики, уларнинг назорат қилиш функцияси Буюк Британия, Бельгия, Германия, Италия ва бошқа давлатлар қонунчилигида аниқ белгилаб берилган.

Ривожланган давлатлар, хусусан, Буюк Британия, Франция, Германия, АҚШ, Италия, Япония, Исроил, Канада, Корея, Туркия, Австралия ва бошқа қатор мамлакатлар парламентлари тажрибасига кўра, ҳозирги кунда ижро этувчи ҳокимият ва унинг органлари устидан амалга ошириладиган парламент назорати асосан қуйидаги шаклларда намоён бўлади: парламент сўрови, парламент эшитуви, депутат сўрови, парламент тергови, парламент санкцияси — бюджет маблағларини қисқартириш хавфи, ишонсизлик вотуми, вазирларга сўровномалар юбориш, молиялаштириш устидан назорат ва бошқалар [3].

Парламент назоратини амалга ошириш борасида нафақат хорижий давлатлар парламентларида, балки ўзбек миллий парламентаризми тарихида ҳам ўзига хос тажриба тўпланган. Мазкур институт мамлакатимиз парламенти икки палатали шаклда ўз фаолиятини бошлагандан сўнг янада такомиллаштирилди. Бугунги кунда парламент назорати институтининг алоҳида аҳамият касб этишини, энг аввало, ҳокимиятнинг турли тармоқлари, жумладан, давлат ҳокимияти органлари ваколатлари ўртасидаги ўзаро тийиб туриш ва мувоzanатни таъминлаш зарурати билан изоҳлаш мумкин.

Мамлакатимиз бош Қомусида парламент назоратининг конституциявий асослари, шунингдек Юртбошимизнинг 2010 йил 12 ноябрь куни Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги «Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси» номли маърузасида илгари сурилган таклифларнинг қонун ҳужжатларида мустаҳкамланиши парламентнинг назорат ваколатлари янада кенгайиши учун муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

2014 йил 16 апрелда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг айрим моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида (32, 78, 93, 98, 103 ва 117-моддаларига)»ги Қонун билан Асосий Қомусимизнинг 78-моддасига парламент назорати-га оид алоҳида ваколат киритилди.

Мазкур конституциявий ислохотларнинг ҳуқуқий асосларини янада мустаҳкамлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 25 июндаги Ф-4305 сонли Фармойиши билан «Парламент назорати тўғрисида»ги Қонун лойиҳаси ишлаб чиқилиши белгиланди.

Ҳозирда мазкур қонунлар лойиҳаларини пухта ишлаб чиқилиши мақсадида ушбу назоратнинг предмети, объекти, субъектлари, таъсир чоралари ва уларнинг чегаралари борасида илмий жамоатчилик ўртасида бир қатор баҳс-мунозалар давом этмоқда.

Парламент назоратининг ҳуқуқий асослари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва 16 та қонунда ўз аксини топган. Бироқ, бирон-бир қонунда парла-

мент назоратининг тушунчаси берилмаган. Шундан келиб чиқиб, ҳозирда энг муҳим масала бу парламент назорати тушунчасини ишлаб чиқиш ҳисобланади. АҚШ ва Япония олимлари (Фредерик Кайзер, Хиронори Ямамото) парламент назоратига давлат органлари фаолияти, дастурлар, амалга оширилаётган сиёсат устидан текширув, мониторинг ва кузатув деб таъриф беришади.

Парламент назорати умумжаҳон парламентаризмининг муҳим йўналиши бўлиб ҳисобланади. Шу сабабли парламент ўзининг назорат функциясини амалга ошириш орқали қонунларнинг ишламаётганлиги ёки эскирган нормаларини такомиллаштиришга эҳтиёжнинг мавжудлигига баҳо бериш имкониятини яратди.

Э.Халилов эътироф этишича, «биринчидан, қонун ҳужжатлари самарадорлигига таъсир кўрсатадиган омиллар ва шарт-шароитларни аниқлаш, иккинчидан, ҳар бир ҳуқуқий норма ишлаб туриши ва муайян ижтимоий муносабатларни тартибга солишига интилиш, учинчидан, қонун ҳужжатларидаги камчиликларни тезкор бартараф этиш, тўртинчидан, мансабдор шахсларнинг қонунлар ижроси ва фуқароларнинг ҳуқуқий маданияти оширилиши учун жавобгарлигининг юқори даражада бўлишини таъминлаш» [4, 232-бет] мумкин.

Бугунги кунда мамлакатимиз парламенти томонидан амалга оширилаётган парламент назоратининг асосий йўналишлари, биринчидан, Ўзбекистон Республикаси қонунлари, Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатаси қарорлари ижроси устидан назоратни; иккинчидан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг муҳим сиёсий масалалар бўйича фармонларини тасдиқлаш орқали назоратни амалга оширишни; учинчидан, давлат бюджетини тасдиқлаш ва унинг ижросини назорат қилишни; тўртинчидан, инсон ҳуқуқларига риоя қилиниши соҳасидаги назоратни; бешинчидан, давлат органларини шакллантириш ва мансабдор шахсларни сайлаш, тайинлаш ёки тасдиқлаш йўли билан назорат шаклини амалга оширишни; олтинчидан, парламент олдида ҳисобдор органлар ва мансабдор шахсларнинг ҳисоботларини тинглаш ва улар фаолияти юзасидан тегишли қарорлар қабул қилиш орқали назоратни амалга оширишни қамраб олади.

Президентимизнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ҳамда Сенатининг қўшма ййғилишидаги «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш — устувор мақсадимиздир» номли маърузасида таъкидланганидек, «қабул қилинган қонунларнинг ижро этувчи ҳокимият, яъни ҳукумат томонидан марказда, ҳокимликлар томонидан эса жойларда қандай бажарилаётгани устидан қатъий парламент назоратини, депутатлик назоратини ўрнатиш...» парламент олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Парламент назорати бўйича миллий ва халқаро тажрибадан келиб чиқиб унинг самарадорлигини ошириш юзасидан қуйидаги хулоса ва тавсияларни бериш мақсадга мувофиқ:

Биринчидан, парламент назоратини мувофиқлаштирувчи, бошқа субъектлар билан муносабатларини тартибга солувчи ягона норматив ҳуқуқий ҳужжат йўқ. Амалдаги қонунчиликда парламент назоратининг умумий шакллари, субъектлари кўрсатилган бўлса-да, уларнинг функциялари, амалга

ошириш тартиблари аниқлаштирилмаган. Шу боис, парламент назорати тушунчасини, фаолиятини тўлалигича қамраб оладиган «Парламент назорати тўғрисида»ги Қонунни ишлаб чиқиш керак. Қонун лойиҳасида парламент назоратининг асосий мақсади, принциплари, объект ва субъектлари, тадбирларни ташкиллаштириш услуби ва шакллари, парламент назоратини амалга оширишга тўсқинлик қилган шахсларнинг жавобгарлиги тўғрисидаги масалалар батафсил акс эттирилиши лозим.

Иккинчидан, парламент назорати таҳлили шуни кўрсатадики, унинг таркибига кирувчи қонун ижросини дастлабки, жорий ва кейинги кўринишларида таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Қонунчиликни назорат ва мониторинг қилишда мақсадли, режали ёндашув талаб этилади. Жамият ривожининг нисбатан долзарб соҳаларини қамраб олувчи қонунлар таҳлилига биринчи даражада эътибор қаратиш лозим. Энг муҳим масалаларни палатанинг кенгайтирилган йиғилишларида муҳокама этиш зарур.

Учинчидан, парламент палаталарининг ўзаро ҳамкорлиги ҳам, қўмитанинг суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан биргаликда иш олиб бориши ҳам долзарб аҳамиятга эга. Шунинг учун парламент палаталари ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг молиявий назорат борасидаги ҳамкорлиги механизминини ишлаб чиқиши зарур.

Тўртинчидан, парламент сўрови самарадорлиги қонунчиликда уни амалга ошириш ва чора-тадбирларни вақтида бажариш механизминини янада аниқлаштириш талаб этади. Парламент сўровига расмийлик билан ёндашувнинг олдини олиш мақсадида чора-тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ [5].

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси, Сенатининг регламентлари ҳам янада такомиллаштирилиши тақозо этилади, хусусан, бу борада парламент назоратини амалга ошириш механизмларини – парламент эшитувларини ўтказиш таомили; бюджетни кўриб чиқиш тартиби; Бош вазирнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг энг муҳим масалалари юзасидан ҳар йили тақдим этиладиган маърузаларини кўриб чиқиш тартиби; Бош вазир лавозимига номзод Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисида унинг номзоди кўриб чиқиладиган ва тасдиқланаётган пайтда Вазирлар Маҳкамасининг яқин ва узоқ истиқболга мўлжалланган Ҳаракат дастурини тақдим этиш тартиби ҳамда бошқа масалаларни аниқ белгилаб қўйиш устувор саналади.

Парламент назорати соҳаси ва мазмунининг янада кенгайиши Вазирлар Маҳкамаси ҳамда давлат бошқаруви органлари фаолиятини тартибга соладиган қонунчиликка ҳам давлат бошқаруви амалиётига парламент ва маҳаллий давлат ҳокимияти вакиллик органлари билан ҳамкорлик қилишнинг сифат жиҳатдан янги шакл ва усулларини жорий этишни кўзда тутадиган тегишли ўзгартишлар киритишни талаб қилади [6].

Олий Мажлис Қонунчилик палатаси назорат функцияларини амалга оширишнинг самарасини палата қўмиталари ва сиёсий партиялар фракцияларининг салоҳиятини ошириш ҳисобидан янада такомиллаштириш талаб этилади. Шундай экан, биринчидан, қонунчиликдаги аниқ масалаларни такомиллаштириш юзасидан депутатлар ва сайловчилар ўртасидаги муносабатларни янада жонлантириш лозим. Иккинчидан, мансабдор шахслар томонидан қонунлар ижросининг таъминлашини назорат қилишда парламент сўровидан, парла-

мент эшитувидан янада кенгроқ фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Учинчидан, назорат-таҳлил фаолиятига мутахассислар, олимлар ва экспертларни мунтазам жалб этиш яхши самара беради [5].

Хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибаларидан келиб чиқиб, парламент назоратининг «ҳукумат соатлари» ва «парламент тинглови» шакллари амалиётга жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Шу билан бирга парламент палаталарининг қўмиталари томонидан ўз соҳа ва йўналишлари бўйича тегишли вазирлик, идора ҳамда қўмиталарнинг йиллик ҳисоботларини ахборот тартибида мунтазам эшитиб бориш ва муҳокама қилиш амалиётини йўлга қўйиш ҳам ижобий натижа беради. Ушбу шаклда назорат олиб боришнинг амалий аҳамияти шундаки, парламент палаталарининг қўмиталари тегишли ижро этувчи ҳокимият органи билан мунтазам алоқа боғлайди. Соҳадаги камчилик ва ютуқларни доимий кузатиб бориш ҳамда нуқсонларни бартараф этиш бўйича тезкор таклифларини билдириш имкониятига эга бўлади.

Парламент назоратини амалга оширишнинг мақсади, вазифалари, принциплари, замонавий шакл ва усулларини аниқ белгилаш, шунингдек, унинг субъекти ва объектларини аниқлаштиришга қаратилган «Парламент назорати тўғрисида»ги Қонуннинг қабул қилиниши ушбу соҳадаги барча масалаларга ечим бўлиб хизмат қилади деб ҳисоблаймиз. Бу ўз навбатида парламент назоратини амалга оширишнинг замонавий ва самарали механизмларини жорий этиш имконини кенгайтиради.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқадиган бўлсак, мамлакатни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамиятини барпо этишда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг назорат фаолияти самарадорлигини ошириш вазифаси парламент назоратининг ҳуқуқий асосларини мустаҳкамлайди. Бу борада қонунда кўзда тутилган имкониятлардан кенг фойдаланиш ва депутатлар ҳамда сенаторларнинг фаоллигини янада оширишни тақозо этади.

Адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И. Бизнинг бош мақсадимиз жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир // Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислом Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2005 йил 28 январда бўлиб ўтган қўшма мажлисидаги маърузаси. – Т.: Ўзбекистон, 2005.
2. Муҳаммадиева О. «Парламент назорат фаолиятини такомиллаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари», www.fikr.uz расмий веб-сайти, 2013 йил, 31 октябрь.
3. Абдуллаев Ж. «Парламент назорати институти ривожланмоқда», www.uza.uz расмий веб-сайти, 2011 йил, 12 июль.
4. Халилов Э. «Ўзбекистон Республикасининг Қонун чиқарувчи олий органи: сохта вакилликдан ҳақиқий парламентаризмга қадар». – Т.: Ўзбекистон, 2001, 232-б.
5. Турсунов А., Раҳимов А. «Парламент назорати: унинг ислохотлар янги босқичидаги ўрни» // Ҳуқуқ ва бурч. 2011. – №4.
6. Набераев Б. «Парламент назорати – давлат ҳокимиятини демократлаштиришнинг энг муҳим шарти», www.xs.uz расмий веб-сайти, 2014 йил, 2 апрель.